

Батраченко І. Г.,

доктор психологічних наук,
професор кафедри педагогіки та психології
(Університет імені Альфреда Нобеля)

Каньоса Н. Г.

кандидат психологічних наук, доцент кафедри
теорії та методик дошкільної і початкової освіти
(Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка)

МЕТАФОРА ТА ЇЇ СЕМІОТИЧНИЙ КОНТЕКСТ У ЕКОЛОГІЧНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Поліфонія метафоризації та багатовимірність її семіотичного контексту сьогодні торкається не лише змісту того що вивчає сучасна екологічна психологія, але й самої її назви як наукової галузі. Внаслідок цього істотно по різному окреслює й її змістовне поле екологічної психології. Так концепт «екологічність», «екологічний» нерідко вживається у сенсах чистий, або ж не шкідливий. Принцип екологічності розглядається як базовий у роботах низки психологів які займаються психотерапією й тлумачиться як вимога не завдавати шкоди клієнту, аналогічно до стародавньої медичної заповіді лікарям: «Насамперед не нашкодь». Саме у такому явно метафоричному значенні використовує термін екологічність відомий український психолог та психотерапевт Павло Лушин, називаючи власну психотерапевтичну концепцією «екопсихологічною фасилітацією», яка власне до екологічної психології прямого відношення не має [3].

У прямому ж значенні приєднання терміну «екологічна» до поняття «психологія» означає, що екологічна психологія опікується проблемами взаємозв'язку особливостей психіки людини або тварини з специфікою довкілля. Однак сучасне довкілля може виступати широкому діапазоні досить різних варіанті: дика природа, природа перетворена, окультурена людиною, штучне середовище техногенного походження, віртуальна реальність тощо. Тому в широкому семіотичному контексті екологічна психологія досліджує взаємозв'язок людини або тварини з будь яким довкіллям, а у більш вузькому розуміння наукові розвідки фокусуються на ставлення людини до природи, відмежовуючись більш чи менш чітко від вивчення взаємодії людини з техногенними об'єктами та з штучним, техногенним середовищем, а тим більше з цифровою реальністю. Тобто «екологічне» в останньому випадку розглядаються як альтернатива, смислова опозиція техногенному та віртуальному. Відповідно до останнього підходу екологічна свідомість людини розглядається як частина свідомості людини, у якій відображається саме

природа й формується ставлення до неї, яке виявляється у певних діях щодо природи та її елементі, утриманні від дій чи бездіяльності, що концептуалізується у понятті екологічна поведінка.

Якщо означати термінологічно альтернативу екологічній свідомості, яка в екологічній психології поки що існує чомусь у неявному, імпліцитному вигляді то, на наш погляд, для цього б могло б підійти поняття «технологічна свідомість», тобто та частина людської свідомості відображається світ створений технологіями як у вигляді реальної техніки, так і віртуальності.

Чітко розмежувати людську свідомість на екологічну й технологічну неможливо, але й нечітке розмежування виразно показує тенденцію, що в сучасну епоху для більшості людей є характерним швидке звуження екологічної свідомості на користь розширення й усталення свідомості технологічної. Це має широкий діапазон проявів, один з яких є різке зменшення фіто-, та зоометафор у повсякденній мові, піснях фольклорі тощо. Натомість тексти народних пісень багато насичені метафорами, так би мовити, рослинного та тваринного походження. Деякі метафори набувають особливого символічного статусу («без калини нема України»). У сучасних піснях та повсякденному мовленні вони також зустрічаються, але набагато рідше, а діапазон фіто- й зоометафор стає одноманітнішим, збідненішим.

Не дивлячись на те, що зазначену тенденцію добре видно «неозброєним оком» на неї не звертається увага як на буденному, так і науковому рівні, бо не вбачається в цьому тренді чогось значущого. Проте ми вважаємо, що значущість даної проблеми недооцінюється. Збіднення метафоричного потенціалу екологічної свідомості на суспільному й індивідуальному рівнях має далекосяжні і, на жаль, негативні наслідки. Проілюструємо це на прикладі фітоконцептосфери, тобто системи концептів для категоризації рослин як у прямому, так і переносному, метафоричному значенні.

Збідненість фітоконцептосфери, по-перше, знижує мотивацію до **споглядання** рослин, особливо дикоростучих, знаходження біля них і **вдихання** не лише кисню, але й фітонцидів та інших летучих фракцій, якими рослини збагачують повітря навколо себе, а також різко звужує коло рослин, призначених для **вживання** людиною з **харчовою та оздоровчо-лікувальною метою**. Натомість розширюється час перебування в урбаністичному доквіллі та техногенному середовищі, яке є підвищено токсичним, нерідко, підпадаючи під поняття «зона екологічного лиха». Різко зростає також вживання хімічно обробленої а то й зовсім синтетичної їжі. Все це вносить дуже вагомий внесок у лавиноподібне поширення «хвороб цивілізації» як соматичного так і психічного характеру.

По друге, якщо все ж таки ситуація контакту людини з рослинним світом, то бідність фітоконцептосфери тягне за собою й когнітивну примітивність

сприймання природи. Це суттєво знижує коефіцієнт корисної дії споглядання, вдихання та поїдання рослин якщо до цього доходить справа. Це породжує особливий різновид сенсорної, дихальної та харчової депривації, який вкрай рідко повноцінно усвідомлюється не лише міськими жителями, але й селянами сучасного індустріалізованого села.

Ми виходимо з того, що значною мірою причини порушень психічного та соматичного здоров'я детермінується саме такого роду екологічними деприваціями згаданими вище. Однак вбачати коріння проблем пов'язаних з соматичним та психічним здоров'ям у браку багатовимірної взаємодії з рослинним світом більшість людей не готові й потрібна спеціальна робота з активізації процесів екопсихологічної рефлексії. Останнє може робитися як в індивідуальній формі та і груповій формі. Таку роботу можна назвати екопсихологічним консультуванням, екопсихотерапією, екопсихологічним коучінгом, екопсихологічним тренінгом тощо. Але якби такою робота з особистістю не назвалася, її обов'язковою умовою є використання екопсихологом наукових концептів та концепцій про рослини, розширення та би мовити фітокомпетності клієнта й зміни на основі науково-доказової інформації ціннісно-смыслових координат сприймання рослинного світу, корекція та розвиток фіто комунікативної активності особистості й досягнення таким шляхом психотерапевтичного ефекту у формі психокорекції синдрому хронічної втоми, депресії та фасилітації особистісного зростання.

Однак, опора лише на наукову раціональність у даному випадку є недостатньою. Наш досвід пересвідчив, що доповнення наукових концептів та концепцій у прямому значенні дуже корисно доповнювати метафорами у понятійній формі та у формі прислів'їв, притч, казок, легенд пісень тощо. Про це також свідчить і досвід накопичений у практичній психології де метафора, метафоричні карти, казки і т.п. використовуються все ширше [2; 4; 5; 6].

Метафоризація як мислення по аналогії, коли характеристика вже більш чи менш відомого об'єкта переноситься на інші об'єкти поки що значно менш відомі, створюється можливість почерпнути нову інформацію. Тому і людство, і дитина, і доросла людина значно легше освоює непізнані чи маловідомі ще сфери реальності саме опираючись саме на метафору (метафоричні поняття, міфи, казки, притчі тощо). Та й наука повністю не відмовляється від метафор, а багато наукових понять які вже усталилося використовувати у прямому значенні генетично є не чим іншим як стертими метафорами.

Виходячи з таких міркувань можна говорити про необхідність розробки метафоричного екопсихологічного тренінгу як засобу психологічної корекції та розвитку екологічного свідомості та екологічної поведінки особистості. Метою такого тренінгу є сприяння особистісному зростанню учасників, зміцненню їх психічного і соматичного здоров'я шляхом розширення та поглиблення її

спілкування з природою, ліквідації або, принаймні, пом'якшення екологічних деривацій особистості.

Метафоричний екопсихологічний тренінг може проходити в традиційних кабінетних умовах де ведеться робота з поетичними тестами, піснями, картинами, фотозображеннями та аудіо відео зйомками рослин та природних ландшафтів, які слугують стимулами для актуалізації процесів прямої та метафоричної категоризації рослин й експлікації, корекції та розвитку фітоконцептосфери особистості. Однак у сучасній практичній психології кабінетний варіант роботи психолога вже не є єдиним як раніше. Зокрема з'являються й форми роботи психолога з клієнтами в умовах різного роду ландшафтів і тому числі природних. Одна з найвідоміших на сьогодні такого різновиду психотерапії є ландшафтна аналітика С. Березіна та Д. Ісаєва [1]. У них та його прибічників психотерапевтична група працює в умовах природного ландшафту проходячи упродовж дводенного тренінгу біля 15 км. Природній же ландшафт використовується тут як засіб актуалізації переживань, які обговорюються та аналізуються для переосмислення особистісних проблем.

Але і в кабінетному, і в пленерному, екскурсійно-туристичному варіанті психолог керує процесами категоризації, концептуалізації та наративізації рослин та природних ландшафтів. При цьому пряма категоризація рослин та наукові концепції їх взаємин з одне з одним, з тваринами та людиною можуть використовуватися як метафори для більш глибокого розуміння психіки людини і життя соціуму. Так, наприклад, відомим психологом О.В. Сидоренко була створена модель мотиваційного тренінгу для менеджерів організацій повністю побудована на виростанні біологічних метафор. У ході такого тренінгу учасникам пропонувалося для більш глибокого розумінні соціально-психологічних феноменів в організаціях звернутися до аналогій з процесами, що відбувається в життєдіяльності рослин та тварин і при функціонуванні природних біоценозів (територизм, паразитизм, симбіоз тощо) [6].

З іншого боку, сприймання рослини й рослинного світу може не лише в прямій формі, яка потім може використовуватися для метафор стосовно людського життя, але й розпочинатися з метафоризації, коли для пізнання рослини використовується антропоморфний ракурс бачення рослини, що дає нові ресурси для відкриття в ній чого нового. Як зауважує В. Вачков, метафоричний образ володіє властивістю «переломлення», завдяки чому у звичайних речах відкривається новий, нерідко, несподіваний зміст і суб'єкта створюється можливість черпати з метафори нові смисли, які розширюють його світогляд і розуміння власних проблем [2]. Яскравим прикладом тому може бути метафоризація сприймання дуба А. Болконським в широковідомому романі «Війна і мир» майстерно описаному Л. Толстим, де герой спочатку проектує на старий дуб свою життєву фрустрацію, а потім побачивши його

невпізнанно прикрашений листям черпає життєве натхнення й отримуючи від нього потужній психотерапевтичний ефект.

Але як би метафоризація не використовувалася в процесі сприймання рослин та фітоценозів важливим є не лише поглиблення пізнання рослин та людини через фіто метафори, але й утримування та поглиблення концентрації уваги на спогляданні рослини чи рослинного пейзажу. Достатнє сенсорно-перцептивне насичення таким спогляданням, на нашу думку, є однією з важливих передумов психічного здоров'я, а екосенсорна деривація одним із істотних чинників його послаблення. Тому споглядання рослин та рослинних пейзажів має й високу самоцінність. Особливо це стосується ситуації безпосереднього контакту з природою. Ні одна найбільш висока технологія не може замінити повністю живе споглядання квітів, трав, лісу тощо. Крім того перебування у безпосередній близькості до рослин є ще й, як уже йшлося вище, аеротерапевтичним. Останній ефект посилюється якщо споглядання здійснюється в процесі руху по природному ландшафту, який інтенсифікує вентиляцію легенів і вдовольняє потребу у м'язовій активності. Ще більшим буде ефект кори відбувається зміна харчових фіто стереотипів і особистість до свого раціону починає включати вживання тих рослин, які ще так давно використовувалися нашими предками і, порівняно недавно, були забуті внаслідок індустріалізації, хімізації та урбанізації.

Таким чином, метафоричний екопсихологічний тренінг є перспективним напрямком подальшого розвитку практичної психології. Особливо перспективним при цьому видається варіанти в контексті еко-психологічного туризму, який передбачає, проведення на лоні природи за містом (або принаймні в міських парках), а не в умовах кабінету чи тренінгового залу як би добре не був він об лаштований технічно. Луг, балка, байрак або ліс для такого тренінгу значно краще місце.

1. Березин С.В. Ландшафтная аналитика: опыт трансдисциплинарной психотерапии / С.В. Березин, Д.С. Исаев. – Самара, 2009. – 109 с.
2. Вачков В.И. Метафорический тренинг / В.И. Вачков. – М.: Ось-89 2006. - 144 с.
3. Лушин П.В. Экологическая помощь в переходной период: экофасилитация [Текст]: Монография / Лушин П.В. – Киев, 2013. – 296 с.
4. Петренко В. Ф. Базовые метафоры психологических теорий // Вестник Московского университета. Серия 14. Психология - 2013. - №1 - с. 4-23.
5. Попова Г. В. Метафорические ассоциативные карты в работе практического психолога: методика и практика / Г. В. Попова, Н. Э. Милорадова. - Изд. 2-е. - Харьков : Бровин А. В., 2016. - 223 с.
6. Сидоренко Е.В. Мотивационный тренинг / Е.В. Сидоренко. – СПб: Речь – 234 с.